

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора філософських наук, професора Синиці Андрія Степановича на дисертацію Олени Євгеніївни Оліфер «Соціально-філософський аналіз проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Представлену дисертацію присвячено темі, яка сьогодні набуває популярності в аналітичній філософії, хоча й залишається недослідженою на концептуально-системному рівні. Справа в тому, що на перших порах представники цього напрямку філософської думки, зокрема Г. Фреге, Б. Рассел, Дж. Е. Мур, «ранній» Л. Вітгенштайн, зосереджували свою увагу на питаннях логічного аналізу мови, критикували сповнені метафізичної невизначеності ідеалістичні підходи у філософії, прагнули побудувати ефективні логіко-семантичні концепції мови тощо й залишалися почасти осторонь саме соціально-філософського аналізу, який потребував вибудовувати дослідження на інших теоретико-методологічних принципах. Подальший розвиток аналітичної філософії, становлення лінгвістичного аналізу мови, що трактували навіть як лінгвістичний поворот у філософії, який уможлилював вивчення метафізичної проблематики, зосереджував увагу дослідників на аналізі природної мови й закладав підґрунтя для поступового переходу до вивчення мовних передумов, зокрема свідомості, ментальних станів, мови думки тощо, а це, зі свого боку, відкривало можливості для дослідження соціально-антропологічної проблематики і зокрема проблеми ідентичності особистості.

Інтерес до проблеми ідентичності особистості засвідчив процес соціально-гуманітарної редескрипції аналітичної методології: представники аналітичної філософії сьогодні досліджують ті теми, які традиційно вивчали у межах інших напрямів філософської думки. Тож представлене дослідження цілком відповідає

актуальним завданням сучасної аналітичної філософії й у новаторських спосіб зосереджує її творчий потенціал і науково-методологічний інструментарій на вирішенні соціально-філософського питання ідентичності особистості.

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, належно обґрунтовані, достовірні й відповідають науковим критеріям об'єктивності, системності й логічної вивіреності. Їх підґрунтя формує джерельна база, яка містить 263 позиції, з яких 189 – іноземними (переважно англійською) мовами, що дає змогу системно проаналізувати предмет дослідження й виконати поставлені у дисертації мету й завдання.

Мету дисертації визначено так: «...здійснити соціально-філософський аналіз проблеми ідентичності особистості в контексті аналітичної філософії» (с. 24). Щоб її реалізувати, дисертантці треба було не лише добре оволодіти інструментарієм аналітичної філософії й дослідити її основні концепції, а й виокремити специфіку власне аналітико-філософського підходу до вивчення проблеми ідентичності особистості в ширшому історико-філософському контексті. Тому для реалізації поставленої мети в дисертації сформульовано та вирішено низку дослідницьких завдань, а саме: концептуально проаналізовано поняття ідентичності особистості, концептуальну модель ідентичності особистості в онтології і концептуальну модель практичної ідентичності, зіставлено нормативні та наративні концепції у межах моделі практичної ідентичності, проведено соціально-філософський аналіз практичної ідентичності і аналіз категорії «соціальна ідентичність», порівняно практичну і соціальну ідентичність й наведено способи вдосконалення моделі практичної ідентичності. Можна впевнено ствердити, що дисертантка впоралася з поставленими завданнями, висвітлила їхні результати у достатній кількості опублікованих праць і провела їхню апробацію на достатній кількості міжнародних і вітчизняних конференцій, ознайомивши наукову спільноту із здобутками власного дослідження.

Загалом суть проблеми ідентичності особистості полягає у виявленні умов, за яких можливе збереження особистістю власної тотожності упродовж

тривалого періоду часу. В історії філософії питання про тотожність особистості поставало щоразу, як тільки філософи міркували про критерії особистості, соціальну природу людини, зрештою про людину як таку. Тому закономірно, що перед тим як перейти до вивчення цієї проблеми в межах аналітичної філософії у першому розділі «Теоретико-методологічні засади аналізу проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії» дисертантка детально прояснює зміст терміну «ідентичність особистості» і здійснює історико-філософський екскурс у минуле означеної проблематики: розглядає і античні пояснення Платона й Аристотеля, і середньовічні міркування Августина і Томи Аквінського, що передували класичному етапу дослідження проблеми ідентичності, пов'язаному з іменами Т. Гоббса, Р. Декарта, Дж. Локка, Г. Ляйбніца, Д. Г'юма, Дж. Батлера, Т. Ріда та ін. Привертає увагу як, досліджуючи методологічні засади вивчення проблеми ідентичності особистості, виокремлено методи концептуального аналізу й особливо уявного (мисленнєвого) експерименту, який став особливо популярним після когнітивного повороту в аналітичній філософії. Такі експерименти часто сповнені метафор чи алегорій, що віддаляє їх від вимог наукової точності, але водночас вагомий наголос на логічній несуперечності описуваного в таких експериментах робить їх популярними у філософії. Й сама дисертантка неодноразово успішно застосовує такий метод, що засвідчує її належний рівень оволодіння відповідною аналітичною методологією.

Після цього у другому розділі «Розвиток проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії: від онтології до практичної філософії» дисертантка власне переходить до аналізу проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії, розглядаючи низку аналітико-філософських напрямів, а саме неолокіанство, анімалізм, нонредукціонізм, нормативні і наративні концепції, в яких найґрунтовніше порушено відповідне питання. Серед основних проблем ідентичності особистості, які сформулювали в межах аналітичної філософії, дисертантка слушно називає опис тривалості ідентичності особистості в часі на підставі тривимірних і чотиривимірних онтологічних

моделей, а також проблему критеріїв ідентичності особистості, яку розглянуто в межах редукціоністського і нонредукціоністського підходів. Окрім того, привертає увагу практичний підхід до проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії, який виокремлює дисертантка, аналізуючи роботи представників нормативного (Д. Шумейкера, К. Ровейн, К. Корсгаард, Г. Франкфурта, М. Братмана) і наративного (М. Шехтман, Д. Веллемана, Д. Деннета, К. Еткінза, Дж. Блустейна, М. Слорса та ін.) підходів.

Зрештою, у третьому розділі «Категорія “ідентичність особистості” в соціальному контексті» привертає увагу те, як розкрито зміст цього поняття і охарактеризовано поняття практичної і соціальної ідентичності. Практичну ідентичність витлумачено на підставі її зв'язку з суспільством, у процесі конструювання соціальних практик, як спосіб консолідації соціальної групи, як спосіб трансляції цінностей і творення смислів, своєрідний принцип опису буття особистостей і соціальних груп. Зі свого боку, соціальна особистість постає в контексті ототожнення особистості з соціальною групою. Розглянуто синхронічний та діахронічний аспекти соціальної ідентичності, взаємозв'язок соціальної ідентичності та ідентифікації, її визначено в межах соціальної ролі, охарактеризовано множинність соціальних ідентичностей, їхню типологію. Практичну і соціальну ідентичність визначено як внутрішній і зовнішній способи утворення ідентичності відповідно.

До обґрунтованих положень, які містять елементи наукової новизни, у представленій дисертації належить розгляд соціально-філософських аспектів проблеми ідентичності особистості в контексті аналітичної філософії, введення поняття «практична ідентичність» в науково-філософську терміносистему, дистинкція понять практичної і соціальної ідентичності, уявні експерименти, з допомогою яких доведено необхідність спільного розгляду нормативних і наративних концепцій ідентичності особистості в моделі практичної ідентичності. Також уточнено зміст понять «ідентичність особистості», «практична ідентичність», «соціальна ідентичність», «особистість», «критерій ідентичності», визначено особливості застосування поняття особистості як

соціальної сутності в аналітичних концепціях К. Корсгаард, К. Ровейн і М. Шехтман, виокремлено як критерій ідентичності в практичній моделі соціальної взаємодії, здійснено соціально-філософський аналіз соціальної ідентичності в її соціологічному та психологічному розумінні на підставі вивчення праць В. Джеймса, Дж. Міда, Ч. Кулі, І. Гофмана, Дж. Тернера та Г. Теджфела, удосконалено розуміння наративу в процесі формування особистості, її соціальних і особистісних основ. Набули подальшого розвитку погляди таких аналітичних філософів, як Д. Віггінс, Д. Льюїс, Р. Нозік, Г. Нунан, щодо зв'язку темпоральних моделей опису буття індивіда, з одного боку, і проблеми критеріїв ідентичності особистості, з іншого, міркування М. Шехтман щодо інтерпретації проблеми ідентичності особистості, дослідження соціальної природи процесу реідентифікації, необхідне для збереження ідентичності особистості, питання взаємозв'язку соціальної і особистісної ідентичностей у контексті наративу.

Результати дисертації в повному обсязі висвітлені в 29 одноосібних публікаціях, з яких 11 статей у фахових виданнях України з філософських наук (3 з них у виданнях, включених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus), 1 – у закордонному виданні, а 15 – в інших виданнях, зокрема матеріалів, опублікованих за підсумками всеукраїнських і міжнародних конференцій. Важливим результатом проведеного дослідження (його емпіричного рівня) стали виконані О. Є. Оліфер україномовні переклади праць Дж. Батлер і Т. Ріда, які присвячені проблемі ідентичності особистості й опубліковані в часописі «Актуальні проблеми духовності» у випусках 19 (за 2018 рік) і 22 (за 2021 рік) відповідно.

Результати, отримані у процесі проведеного дослідження, розвивають не лише низку важливих ідей аналітичної філософії, а й можуть бути застосовані для переосмислення проблематики соціальної філософії і соціології, а також доповнення лекційних курсів з новітньої історії філософії, соціальної філософії, етики чи культурології. Зрештою, положення цієї дисертації уже були використані в процесі написання навчального посібника для студентів закладів

вищої освіти «Філософія: теоретичний курс», опублікованому колективом кафедри філософії Криворізького державного педагогічного університету 2021 року (підрозділ 3.2 «Проблема особистості у філософії» розділу 7 «Філософська антропологія»), що вкотре засвідчує їхню теоретичну і практичну цінність.

Автореферат відповідає чинним нормативним вимогам МОН і стисло передає зміст основних положень дисертації. Висновки і рекомендації, наведені в дисертації і авторефераті, ідентичні за змістом й відрізняються лише деталізацією викладу, що цілком закономірно.

Порушень академічної доброчесності в представленому О. Є. Оліфер тексті дисертації не виявлено. Власні міркування у відповідних місцях дисертації підкріплені покликаннями на праці інших авторів, наведені в списку використаних джерел.

Із отриманими результатами наукової роботи і її висновками можна погодитись. Та все ж, вважаю, доцільним звернути увагу на кілька дискусійних моментів.

По-перше, у дисертації майже не згадано міркувань Людвіга Вітгенштайна про ідентичність особистості. А він є однією з ключових постатей для аналітичної філософії. Тому на підставі тексту дисертації може скластися враження, що ця тема була фактично не затребуваною у нього. Втім, це не так і, як доводять науковців (Дженні Тайхман, Джеймс Е. Бройлз, Роберт Дж. Фогелін та ін.), може бути вельми цікавою темою для дослідника. Зокрема й з огляду на доцільність правильної інтерпретації пізніших (нарративних) концепцій аналітичних філософів, які розглянуті в тексті дисертації. Для цього, звісно, важливо проаналізувати першоджерела – тобто праці Вітгенштайна, а не просто покликатися на міркування Е. Дж. Лоу про те, що у Вітгенштайна є поняття «критерій ідентичності», хоча вжито його в якомусь іншому значенні (с. 92). Це питання важливо прояснити як одне з важливих у контексті аналітичної філософії і досліджень її інших представників, які можливо не завжди, розмірковуючи над подібного роду проблематикою, послуговувалися винятково аналітичною методологією або ж розглядали її в прагматичному вимірі, та все ж, безперечно,

їхні здобутки були вагомими в контексті представленого дослідження, а отже, й детальніше охарактеризовані у ньому.

По-друге, щодо уявного експерименту 2 «Парадокс подорожі в минуле», наведеного на с. 142: «Уявімо, що є певна людина, яка, прокинувшись вранці, раптом зрозуміла, що перенеслася в часі в минуле на 20 років. Точніше, вона прокинулася в більш молодій версії свого тіла». Як аргумент на користь таких метаморфоз наведено покликання на авторитет Д. Льюїса, який стверджує, що це логічно можливо. Втім, у науці покликання на авторитети не є достатнім аргументом. Й залишається не зрозумілим, чому це логічно можливо, особливо з огляду на те, що в сучасній фізиці скептично ставляться саме до можливості подорожей у минуле, що порушує причинно-наслідкові зв'язки між явищами. Зрештою, і сама дисертантка робить висновок, що «результати уявних експериментів доволі неоднозначні» (с. 143). Значною мірою неоднозначність результатів зумовлена неоднозначністю самих експериментів, які є не більше ніж черговими мовними іграми (у розумінні Л. Вітгенштайна) й не мають стосунку до реальності, а тому не наближають нас до розуміння того, що є насправді.

По-третє, авторка серед методів дослідження називає лише концептуальний аналіз і уявний експеримент (с. 25–27, 62–74). Вочевидь цього явно замало, щоб вибудувати цілісне наукове дослідження, оскільки в науці відбувається постійний перехід від емпіричних даних до теоретичних (концептуальних) узагальнень. З іншого боку, зі змісту дисертації стає зрозуміло, що у ній застосовані і метод компаративного аналізу (порівнюючи концепції багатьох філософів між собою), і метод інтерпретації (надаючи власної оцінки низці уявних експериментів), і метод історико-філософської реконструкції досліджуваного питання (здійснюючи екскурси в минуле досліджуваної проблематики), і метод екстраполяції (у процесі перенесення здобутків аналітичної філософії в царину соціальної філософії), не кажучи уже про комплекс загальнонаукових методів пізнання, кожен з яких вартувало б згадати у відповідних розділах дисертації. Це б дало змогу чітко означити і наукову

проблему, вирішену в дисертації, жодним чином не протиставляючи українську філософію аналітичній (с. 24).

Висловлені дискусійні моменти загалом не применшують високої наукової цінності представленої роботи й надалі можуть бути розвинуті в інших дослідженнях.

Загалом представлена до захисту дисертація «Соціально-філософський аналіз проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії» є цілісним, самостійним, оригінальним дослідженням, яке відповідає усім вимогам чинного законодавства, що висунені МОН України до кандидатських дисертацій, а її авторка – Олена Євгеніївна Оліфер – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри історії філософії
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Андрій Степанович Синиця

Проректор з науково-педагогічної роботи
та соціальних питань і розвитку
Львівського національного університету
імені Івана Франка

доктор історичних наук, професор

Володимир Михайлович Качмар

